

Emlékezés Szathmáry Györgyre (1845-1898), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára

Remembering György Szathmáry (1845-1898), Corresponding Member of the Hungarian Academy of Sciences

Szathmáry György, művelődéspolitikus, parlamenti képviselő, író, műfordító, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1845. április 9-én született Alpestenen (Hunyad vármegye). 1898. január 14-én hunyt el Budapesten. A Magyar Tudományos Akadémia 1895. május 10-én tartott éves közgyűlésén választotta levelező tagjául.

Akadémiai taggá történő választásában döntő szempont volt kiemelkedő, országszerte elismert közéleti és pedagógiai munkássága. A Magyar Tudományos Akadémián székfoglaló előadást betegsége miatt nem tudott tartani, bár tervezett előadásának vázlatát elkészítette.

Szathmáry György édesapja Szathmáry Károly, édesanyja Ribiczey Zsuzsánna volt. Szüleit korán elvesztette, már hároméves korában árvaságra jutott. Súlyos nélkülözések között nőtt fel. Középiskoláit a gyulafehérvári és kolozsvári római katolikus főgimnáziumban, jogi és bölcséleti tanulmányait a kolozsvári és a budapesti tudományegyetemen végezte. A budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karán középiskolai tanári vizsgát is tett. Több éven keresztül volt a fővárosi VIII. kerületi főreáliskolájának történelemtanára.

Említést érdemel, hogy számos, nem kifejezetten szaktudományos igénnyel és céllal írt, azonban komoly erudícióról tanúskodó tanulmányt, cikket közölt tekintélyes, széles körben olvasott hazai, elsősorban budapesti és kolozsvári lapokban és folyóiratokban. Az oktatás területén szerzett gazdag, sokrétű tapasztalatai segítették látásmódjának alakulásában és tudományos igényű munkájában.

Szathmáry György 1871 és 1882 között a budapesti Hon című lap szerkesztőségének volt tagja. 1882-től egyidejűleg több lap, így a Nemzet, a Vasárnapi Újság és a Fővárosi Lapok munkatársa lett.

A Nemzetben jelentek meg, a felsorolás nem teljes, a „Helynevek és népfajok”, „Deák Ferencz és a nemzetiségi kérdés”, „A keleti háború története”, „Magyarország és a német szövetség” (ez a cikke három évvel később, 1886-ban németül a tekintélyes Kölnische Zeitungban is megjelent), „A civilizáció hatásáról barbár népekre az ó-korban és ma”, „Hunfalvy Pál történeti iskolája” valamint „A magyar határvármegyék kulturai, társadalmi és nemzeti szempontból” című munkái.

A Budapesti Szemlében „Az angol munkás osztály helyzete”, „A munkás-pártok és az általános szavazatjog Németországban” és „Bosnyákországról, Bulgáriáról” című írásai kerültek közlésre.

A Fővárosi Lapokban „Az uzsora, a biblia, az egyházjog és a magyar törvények szempontjából” és „A fényűzés történetéből, tekintettel a magyar viszonyokra” című írásait publikálta.

A Hon című lapban tette közzé „A történelem és a Keleti kérdés” című, a Balkán-félszigetem történeti eseményeket történelmi szempontból elemző tanulmányát.

A Magyar Polgárban jelentek meg „Az erdélyi részekről közművelődési, néprajzi és közgazdasági szempontból” és a „Népoktatásunk jelentősége kulturai és nemzeti szempontból” című írásai.

A Magyar Tanítóképző című szaklapban „Állami iskoláink elhelyezéséről” című tanulmányát tette közzé.

Már fiatal korában elkötelezte magát a magyar nyelv ügye mellett. Szathmáry György a Hon munkatársaként, szerkesztőségének tagjaként 1871 és 1882 között, szót emelt a Hunyad vármegyében élő csekély számú magyar ajkú lakosság kulturális felemelkedése érdekében. Rámutatott nehéz gazdasági helyzetük halasztást nem tűrő javításának szükségességére is.

Jól ismert tény, hogy az Osztrák-Magyar Kiegyezést (Ausgleich) követően, az 1870-es évek elején még nagyon kevés állami népiskola létezett Magyarországon. Szathmáry György kezdeményezése, mely az általa (is) szerkesztett hírlapok révén széles körben, országos szinten ismertté vált, döntő szerepet játszott abban, hogy a Hunyad vármegye minden jelentősebb településén állami iskola létesült.

Említést érdemel, hogy kezdeményezéséhez később Réthi Lajos (1840-1912) tanfelügyelő is csatlakozott. Réthi Lajost 1869-ben, a tanfelügyelőségek szervezésekor Brassó, Fogaras és Felső-Fehér vármegyék tanfelügyelőjévé nevezte ki Eötvös József (1813-1871) vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1873-ban került sor áthelyezésére, ugyancsak tanfelügyelőként Hunyad vármegyébe és az ebben az évben még létezett Zaránd vármegyébe, Dévára. Itt utalunk arra, hogy az 1876. évi XXXIII. törvénycikk számolta fel Zaránd vármegyét, területének nagyobb részét Hunyad vármegyéhez, területének kisebb részét pedig Arad vármegyéhez csatolva.

Szathmáry Györgynek Déván az állami főreáliskola és állami tanítóképző intézet mellett különösen a felső leányiskola létesítésében volt kiemelkedő szerepe. A felsőbb leányiskola polgári iskolává történő fejlesztésében is döntő szerepet játszott. Komoly érdemei voltak a dévai állami főreáliskola felvirágoztatásában és emellett az internátus létesítésében.

Kezdeményezéseinek eredményességében, sikerében kétségtelenül komoly szerepet játszott az, hogy 1881 és 1890 között parlamenti képviselő volt. Megválasztására a dévai választókerületben került sor. Országgyűlési képviselőként a Szabadelvű Párt programját kívánta megvalósítani. Még mandátuma, mely 1892-ig tartott, lejárt előtt, 1890. október 15-én Csáky Albin (1841-1912) miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott osztálytanácsosnak nevezte ki a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban. A törvényhozó és végrehajtó hatalom elválasztásának (séparation des pouvoirs) Montesquieu-től származó elvét tiszteletben tartva lemondott képviselői mandátumáról. Szathmáry György osztálytanácsosként a népoktatásügyi szakosztályt vezette. Elődje ebben a pozícióban Gönczy Pál (1817-1892), a magyar közoktatásügy jeles képviselője, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt.

Szathmáry György a parlamentben lelkes, elkötelezett szószólója volt a köznevelés, a népoktatás ügyének. Mint a közoktatásügyi bizottság előadója számos gyakorlati irányú módosítással szélesítette a középiskolai törvényben az állami felügyelet és ellenőrzés jogosultságait. Szathmáry György egészen haláláig állt a népoktatásügyi szakosztály élén.

Eredményes hivatali működésének beszédes jele volt, hogy míg hivatalba lépésekor az országban csupán 740 állami elemi iskola volt, nyolc évvel később az állami népiskolák száma már meghaladta az 1400-at. Ebben komoly szerepet játszott Wlassics Gyula (1852-1937), a Magyar Tudományos Akadémia rendes és tiszteleti tagja, aki 1895 és 1903 között két kormányban is vallás- és közoktatási miniszter volt, hathatós támogatása.

Szathmáry György Szabó Endrével együtt szerkesztette a Hunyadi Albumot is. A Szabadelvűpárti Naptár 1884-re és 1885-re összeállítója is ő volt. A budapesti Igazmondó helyettes szerkesztői teendőit is ellátta egy éven át, 1876-ban.

Sokirányú kulturális tevékenysége, parlamenti elfoglaltsága mellett, 1884-től kezdve parlamenti jegyző is volt, még szakirodalmi munkák írására illetve fordítására is tudott időt szakítani. Szathmáry György nagy figyelemmel kísérte és tanulmányozta Franciaország alkotmányainak és az Amerikai Egyesült Államok (USA) szövetségi alkotmányának (Federal Constitution) és tagállamai alkotmányainak (State constitutions) sajátosságait és alkotmányfejlődését.

Lefordította Albert-Édouard Portalis (1845-1918) 1869-ben megjelent „Les États-Unis, le self-government et le césarisme” című, esszé jellegű, széles körben ismert munkáját, mely „Az Egyesült-Államok, az önkormányzat és a caesarismus” címmel 1872-ben nyomtatásban is megjelent. A francia szerző művében erősen kritizálja a francia állam által előnyben részesített központosításra, centralizálásra irányuló, bürokráciához vezető törekvéseket. Szembeállítja azokat az Amerikai Egyesült Államokban általános nevezhető, demokratikus jellegű önkormányzati rendszerrel, mely a szövetségi, föderális struktúrával rendelkező állam támogatását élvez. Szathmáry György teljes mértékben egyetért Portalisszal. Különösen fontosnak tartja Magyarország szempontjából azt, hogy az Amerikai Egyesült Államok milyen nagy súlyt helyez a művelődés erkölcsi és anyagi támogatására, amit Albert-Édouard Portalis is hangsúlyoz munkájában.

Szathmáry György a spanyol nyelvet magas szinten történő elsajátítása révén vállalkozott Emilio Castelar (1832-1899) spanyol jogász, filozófus, történész, művészettörténész és államférfi több, részben politikai tárgyú beszédének, a madridi Cortesben tartott beszédekről van szó, részben pedig az ókori, elsősorban a római művészetről írt munkáinak magyar nyelvre fordítására és a fordítások nyomtatásban való közzétételére. A demokratikus érzelmű Emilio Castelar, akit Magyarországon egyesek nem minden alap nélkül „spanyol Kossuth Lajosnak” neveztek, politikai nézetei nagy hatással voltak Szathmáry Györgyre. Szathmáry György érdeme a 19. század második felében Spanyolországban elterjedt politikai nézetek megismertetése a hazai közvéleménnyel.

Csáky Albin vallás-és közoktatási miniszter több ízben is felkérte egyes jelentősebb szervezeti javaslat kidolgozásával. Szathmáry Györgynek az erdélyi nemzetiségi, etnikai kérdéssről szerkesztett emlékiratai alapjául szolgáltak több tanügyi vonatkozású minisztériumi intézkedésnek, jogszabálynak.

Szathmáry György tagja volt a Magyar Pedagógiai Társaságnak, a fiumei, Zólyom-, Gömör-Máramaros- és Fehér vármegyei általános tanító-egyesületeknek, továbbá a tanítóképző intézeti tanáregyesületnek. Említést érdemel, hogy emellett a Kisdednevelők Országos Egyesületének tiszteletbeli tagjának is megválasztották.

Tagja volt továbbá az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) igazgatóválasztmányának is. Szathmáry Györgyöt Déva város érdemei elismeréseképpen díszpolgári címmel tüntette ki.

A magyar néptanítók 1899. augusztus 21-én a Kerepesi úti temetőben síremléket állítottak Szathmáry Györgynek, mely ma is őrzi emlékét.

A Magyar Tudományos Akadémia 1899. június 19-én tartott közgyűlésén (a korban használatos kifejezéssel „összes ülésén”) Zsilinszky Mihály (1838-1925), a jeles kultúrpolitikus és történész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a kolozsvári tudományegyetem tiszteletbeli doktora, tíz éven át a Vallás-és Közoktatási Minisztérium államtitkára (1895 és 1905 között), az elhunyt „éveken át hű munkatársa” tartott fölötté emlékbeszédet.

Szathmáry György sokirányú, szociális, közgazdasági, történelmi és nemzetiségi kérdések vizsgálatára egyaránt kiterjedő munkássága elsősorban a köznevelés (népnevelés), iskolaügy területén volt a 19. század utolsó harmadában úttörő jellegű és példamutató értékű, mely ugyanakkor ma is tanulsággal szolgál a művelődéspolitikai vonatkozásban.

Szathmáry György főbb munkái

Portalis A. Ede: Az Egyesült-Államok, az önkormányzat és a caesarismus. (fordítás) Budapest, 1872.; Emil Castelar: A művészet, vallás és természet Olaszországban. (fordítás) Budapest, 1874.; Emil Castelar beszédei. (fordítás) Budapest, 1875.; A történelem és a keleti kérdés. Budapest, 1879.; Az amerikai verseny és a magyar mezőgazdaság. Budapest, 1882. (2. kiadás Budapest, 1885.); Tanulmányok. I. kötet. Budapest, 1887.; Sorel Albert: Európa és a francia forradalom. I. rész, A politikai erkölcsök és a hagyományok. (fordítás). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 1888.; Emil Castelar: A római műveltség és a klasszikus művészet. (fordítás) Budapest, 1892.; Nemzeti állam és népoktatás. Budapest, 1892. (2. kiadás. Budapest, 1896.); Hüppe Siegfried: A lengyel alkotmány története. (fordítás) Budapest, 1894. és Hasznos olvasmányok. (társszerző) Budapest, 1897.

Felhasznált irodalom

Neményi I.: Emlékbeszéd Szathmáry György felett. Budapest, 1898. és Zsilinszky M.: Emlékbeszéd Szathmáry György I. tag fölött. Budapest, 1899.

Hamza Gábor
egyetemi tanár, az MTA rendes tagja
Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)
Állam- és Jogtudományi Kar
e-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu